

AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ

FABULARNE I JĘZYKOWE EWOKANTY POGRANICZA POLSKO-UKRAIŃSKIEGO W OBRAZKACH LEONA KUNICKIEGO

Abstrakt. Przedmiotem analizy są obrazki Leona Kunickiego o tematyce wiejskiej (*Stary rybak. Obrazek, Djak. Obrazek, Powrót z prężnika. Obrazek ludowy, Daniłko flis. Obrazek z obyczajów ludu okolic nadbużnych, Wasilowa chata. Obrazek z obyczajów okolic nadbużnych, Maryśka. Obrazek znad Buga*). Omówiono ewokanty fabularne zróżnicowania społecznego, konfesyjnego i językowego pogranicza polsko-ukraińskiego. Opisano stylizację rekonstrukcyjną mającą na celu wprowadzenie do tekstu elementów gwary ukraińskiej. Scharakteryzowano procesy kształtowania się dwujęzyczności i przełączania kodów językowych w warunkach pogranicza. Omówiono nazewnictwo własne (toponimy, imiona, nazwiska, formy marytonimiczne, przezwiska) i apelatywne zapożyczenia wschodniosłowiańskie. Zjawiska te świadczą o współistnieniu na pograniczu różnych etnosów, konfesji i języków.

Słowa kluczowe: obrazek; pogranicze polsko-ukraińskie; Podlasie; unicy; nazwy własne; zapożyczenia; stylizacja językowa; gwara

NARRATIVE AND LINGUISTIC EVOCATIONS OF THE POLISH-UKRAINIAN BORDERLAND IN LEON KUNICKI'S SKETCH STORIES

Abstract. The subject of the research are Leon Kunicki's sketch stories with rural themes (*Stary rybak. Obrazek, Djak. Obrazek, Powrót z prężnika. Obrazek ludowy, Daniłko flis. Obrazek z obyczajów ludu okolic nadbużnych, Wasilowa chata. Obrazek z obyczajów okolic nadbużnych, Maryśka. Obrazek znad Buga*). The article describes the narrative evocations of social, faith, and linguistic diversity of the Polish-Ukrainian borderland. The author also includes remarks on the linguistic styling in order to introduce elements of the Ukrainian subdialect into the text. The paper discusses the processes of developing bilingualism and language code switching in the borderland, proper names (toponyms, given names, surnames, maritonymic formations, nicknames) and appellative

Dr hab. AGNIESZKA DUDEK-SZUMIGAJ – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Filologiczny, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa; adres do korespondencji: pl. M. Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin; e-mail: agnieszka.dudek-szumigaj@mail.umcs.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3011-2284>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

East Slavic loanwords. These phenomena prove the coexistence of various ethnic groups, faiths and languages in the borderland.

Keywords: sketch story; Polish-Ukrainian borderland; Podlachia, uniates; proper names; loanwords; linguistic styling; subdialect

Definicje słownikowe terminu *pogranicze* zazwyczaj odnoszą się do terytorium, określając je jako „teren przylegający do jakichś obszarów, teren wzdłuż granicy państwowej”¹. Grzegorz Babiński podkreśla, iż pogranicze jako obszar mniej lub bardziej określony, w pewnym stopniu historycznie zmienny, oznacza przestrzeń przenikania się grup etnicznych²; aspekt etniczny i narodowościowy pogranicza wynikający z bliskości przestrzennej podkreśla także Antonina Kłoskowska³. Pogranicze zatem to obszar współistnienia i przenikania się różnych etnosów, a tym samym różnych kultur, religii i języków. Pogranicze polsko-ukraińskie jako miejsce styku dwóch języków etnicznych oraz dwóch kręgów kulturowych i religijnych (rzymskiego i bizantyjskiego) odzwierciedla z jednej strony tendencje do rozgraniczeń, przeciwstawiania i kontrastowania, z drugiej zaś – dążność do przenikania, akceptacji i asymilacji⁴.

Obraz koegzystencji różnych etnosów, konfesji i języków w określonych warunkowaniach społeczno-ekonomicznych odtworzył Leon Kunicki – XIX-wieczny twórca związany z pograniczem jako miejscem swego zamieszkania. Ten pisarz, rysownik i kompozytor jest dla większości współczesnych odbiorców postacią nieznaną. Noty o jego dorobku literackim i rysowniczym zamieszczają nieliczne opracowania encyklopedyczne⁵. Wśród najnowszych studiów nad twórczością

¹ Halina Zgólkowa, red., *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 30 (Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2001), 690.

² Grzegorz Babiński, „Pogranicze etniczne, pogranicze kulturowe, peryferie. Szkic wstępny problematyki”, w: *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. 4, red. Andrzej Sadowski (Białystok: Uniwersytet Warszawski – Filia w Białymstoku, 1994), 5–28.

³ Antonina Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996), 125.

⁴ Jerzy Bartmiński, „O języku folkloru na pograniczu polsko-ukraińskim”, w: *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 4: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. Jerzy Bartmiński i Michał Łesiów, (Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 1992), 152.

⁵ Zygmunt Abrahamowicz i Emanuel Rostworowski, red., *Polski słownik biograficzny*, t. 16 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971), 190; Julian Krzyżanowski i Czesław Hernas, red., *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984), 538–539; Zygmunt Gardziński, Maria Antonowicz-Zwierzyńska i in., red., *Encyklopedia Chelma*, t. 1: *Ludzie*, cz. 2 (Lublin: Wydawnictwo Gaudium, 2013), 98–99.

tego pisarza należy wymienić prace Moniki Bednarczuk⁶, Alicji Pihan-Kijasowej⁷ i Feliksa Czyżewskiego⁸, a także wieloautorską monografię pt. *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, w której zamieszczono szczegółowy biogram pisarza, bibliografię jego utworów literackich i etnograficznych, wykaz kompozycji muzycznych i prac rysunkowych, przedruki oraz zmienione lub rozszerzone wersje dotychczasowych publikacji na temat Kunickiego⁹. Zainteresowanie twórczością tego pisarza można zaważyć także na gruncie działań edytorskich obejmujących m.in. reprint powieści *Iwanko*¹⁰ i współczesne wydanie szkicu etnograficznego *Zarysy znad Bugu*¹¹.

Leon Kunicki urodził się w 1828 r. w Siedliszczu nad Bugiem. Po uzyskaniu wykształcenia w warszawskim gimnazjum pracował w stołecznym Banku Polskim; następnie zamieszkał, jak pisał w autobiografii, „na wsi w Majdanie Stuleńskim niedaleko Buga pomiędzy Chełmem a Włodawą na ojczystym zagonie”¹². Jako literat zadebiutował w roku 1848 na łamach „Album Literackiego” utworem pt. *Stary sługa. Zarys*. Rok później w periodyku tym ukazały się *Salony wiejskie. Obrazek*. Kunicki publikował także m.in. w „Bibliotece Warszawskiej”, „Dzienniku Warszawskim”, „Gazecie Codziennej”, „Dzwonie Literackim”, „Magazynie Mód”, „Opiekunie Domowym”, „Kalendarzu Polskim Ilustrowanym”, „Kłosach”, „Wieńcu”. Jako publikacje zwarte ukazały się *Krajowe obrazki i zarysy* (1852), *Dwór i dworki. Szkic do powieści* (1851), *Nad-Bużne*

⁶ Monika Bednarczuk, „Zapomniany piewca Pobuża, rysownik i moralista – Leon Kunicki”, *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 16, nr 3 (2019): 51–55.

⁷ Alicja Pihan-Kijasowa, „Fabularne i językowe ewokanty rzeczywistości podlaskiej w powieści Leona Kunickiego *Iwanko* (1860)”, *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 17, nr 6 (2020): 88–93.

⁸ Feliks Czyżewski, „Kilka uwag o dwujęzyczności dziewiętnastowiecznych mieszkańców wsi nadbużańskich w twórczości Leona Kunickiego (na przykładzie powieści *Iwanko*)”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, nr 14 (2019): 36–46; „Literackie Horodno w powieści *Iwanko* Leona Kunickiego a Zbereże nad Bugiem. XIX-wieczny język mieszkańców wsi nadbużańskich”, *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 16, nr 3 (2019): 68–72; „Uwagi o dziewiętnastowiecznej składni (na przykładzie powieści *Iwanko* Leona Kunickiego)”, w: *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane Profesor Alicji Pihan-Kijasowej*, t. 1, red. Tomasz Lisowski, Paulina Michalska-Górecka, Jolanta Migdał, Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk i Andrzej Sieradzki (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2020), 115–131.

⁹ Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek, red., *Leon Kunicki – pisarz Pobuża* (Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022).

¹⁰ Leon Kunicki, *Iwanko* (Lublin: Wydawnictwo Polihymnia, 2019).

¹¹ Leon Kunicki, *Zarysy znad Bugu*, red. Małgorzata Podlowska-Bem, oprac. Izabela M. Jabłońska (Warszawa–Włodawa: Narodowe Centrum Kultury–Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2012).

¹² Leon Kunicki, *Autobiografia*, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, zbiór autografów Cypriana Walewskiego, t. 5, rękopis 716.

obrazy i powiastki (1857), *Iwanko. Powieść* (1860), *Szkice humorystyczne, rysunkowe i literackie* (1868), *Wędrowki stryjaszka* (1869), *Obrazki z mojego sąsiedztwa* (1872), *Wyjątki z kroniczki mojej okolicy. Z notat Pana Marcina* (1872)¹³.

Przedmiotem analizy jest sześć utworów Leona Kunickiego o tematyce wiejskiej. Autor w podtytułach kwalifikuje je jako obrazki. W owych krótkich utworach narracyjnych, w których pierwszoplanową rolę odgrywa „malarsko” werystyczny opis, drugoplanową zaś – szczątkowa fabuła¹⁴, Kunicki realizował się jako literat i rysownik jednocześnie. Józef Bachórz stwierdza, iż obrazkom w znaczeniu genologicznym właściwa jest przewaga elementów niefabularnych i dominacja opisowego toku narracji nad opowiadaniowym; ze względu na niejednolitość kryterium podstawowego „obrazkowości” należałoby mówić raczej o istnieniu wielu odmian w obrębie gatunku obrazkowego lub – trafniej – o grupie gatunkowej, tj. zespole gatunków pokrewnych, których cechą wspólną jest drugorzędność fabuły. Utwory Kunickiego badacz ten sytuuje na gatunkowym pograniczu obrazkowo-nowelistycznym, z opisowo-opowiadaniowym modulowaniem narracji¹⁵.

Analizowane utwory Kunickiego na poziomie podtytułu w sposób ogólny nawiązują do gatunku literackiego (*Stary rybak. Obrazek*, dalej: SR; *Djak. Obrazek* – D); zawierają „rodzajowy” lub „obyczajowy” epitet, poprzez który sygnalizują poruszaną tematykę (*Powrót z prężnika. Obrazek ludowy* – PzP), niekiedy z doprecyzowaniem usytuowania w przestrzeni (*Danilko flis. Obrazek z obyczajów ludu okolic nadbużnych* – DF; *Wasiłowa chata. Obrazek z obyczajów okolic nadbużnych* – WCH; *Maryśka. Obrazek znad Buga* – M).

Swoje utwory Kunicki osadza w rzeczywistości połowy XIX wieku, przed powstaniem styczniowym¹⁶, we wschodniej części Królestwa Polskiego, w pasie nadbużańskim (ówczesna granica między Królestwem a Imperium Rosyjskim). Wydaje się, że autor identyfikował się ze swą małą ojczyzną: „Niechaj kto chce wygaduje sobie na okolice Podlasia, niechaj je pustynią polską nazywa, stroną pozbawioną wszelkich malowniczości, a natomiast pełną piasku, błota,

¹³ Mariusz Jachimczuk i Agnieszka Dudek-Szumigaj, „Leon Kunicki: bibliografia podmiotowa i przedmiotowa”, w: *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek (Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022), 123–127.

¹⁴ Grzegorz Gazda, red., *Słownik rodzajów i gatunków literackich* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012), 648–649.

¹⁵ Józef Bachórz, *Poszukiwanie realizmu. Studium o polskich obrazkach prozą w okresie między-powstaniowym 1831–1863* (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1972), 7, 14, 169–170.

¹⁶ Kunicki zadebiutował jako literat w 1848 r., a zmarł w 1873 r. Wszystkie analizowane utwory ukazały się przed powstaniem styczniowym.

i lasów i równin; ja pominąwszy stronność, jaką się zwykle odczuwa dla rodzinnych okolic (jestem bowiem zabitym Podlasiakiem), śmiało obstawać będę przy zdaniu, że chociaż niektóre okolice, szczególnież téż nadbużne, pełne są rozmaitości i przyjemnych a nawet ładnych widoków”¹⁷.

Jako „zabity Podlasiak” Kunicki opisywał rzeczywistość nadbużańskich wsi z perspektywy polskiego ziemianina, właściciela folwarku i sędziego pokoju. Obrazki zawierają zatem postrzeganie tej części Podlasia, uwzględniając wymiar przestrzenny, społeczny, ekonomiczny, konfesyjny i językowy pogranicza.

1. EWOKANTY POGRANICZA W WYMIARZE PRZESTRZENNYM

W wymiarze przestrzennym punktem wyjścia dla opisu pogranicza przez Kunickiego jest Bug – rzeka wypływająca ze źródeł na terenie Galicji, a na wysokości Uściługu wyznaczająca naturalną granicę między gubernią lubelską w Królestwie Polskim¹⁸ a gubernią wołyńską w Cesarstwie Rosyjskim¹⁹. Przygraniczne położenie jednoznacznie określa sama nazwa rzeki, na której brzegu pisarz lokalizuje fikcyjne miejscowości: „Nad Bugiem na wzgórzu [...] rozsiadła się wioska szara, zwyczajnej w tamtych stronach struktury”²⁰; „[...] szum młynów na Bugu i gwar wiosek nadbrzeżnych”²¹. Od hydronimu *Bug* Kunicki utworzył toponim *Nad-buże*, który nadał jednej z wiosek położonej nad tą rzeką²². Autor wielokrotnie używa także wywiedzionych od nazwy *Bug* przymiotników: „Cerkiewka nadbuska w pięknym stała położeniu”²³; „Marynka [...] była typem prawdziwej nad-bużnej młodocy”²⁴; „W każdej z nadgranicznych wiosek nadbużnych mieszka jeden lub dwóch strażników”²⁵. Lokalizując fikcyjne

¹⁷ DF, 168; w przytoczonych fragmentach zachowano oryginalny zapis.

¹⁸ Powołane podczas kongresu wiedeńskiego Królestwo Polskie, zwane Kongresówką, podlegało zwierzchnictwu cesarza rosyjskiego, zachowując autonomię. Cesarz Aleksander I w 1815 r. nadał Kongresówce konstytucję. Po upadku powstania listopadowego car Mikołaj I uchylił moc obowiązującą Konstytucji Królestwa Polskiego, a w 1832 r. nadał mu Statut Organiczny dla Królestwa Polskiego; K.G., *Nadanie Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego*, rozmowa z prof. M. Kallasem, <https://muzhp.pl/kalendarium/nadanie-ustawy-konstytucyjnej-krolestwa-polskiego>.

¹⁹ Józef Michał Bazewicz, red., *Opis Królestwa Polskiego do Atlasu geograficznego ilustrowanego* (Warszawa: Wydawnictwo J.M. Bazewicza, 1907), 7, 17.

²⁰ M, 121.

²¹ DF, 173.

²² M, 121.

²³ M, 123.

²⁴ PzP, cz.1, 2.

²⁵ WCH, 181.

nadbużańskie wioski, pisarz widzi je na tle Podlasia: „[...] niechaj kto chce wygaduje sobie na okolice Podlasia”²⁶; „Chata to była drewniana i budową nie różniła się od zwykłych rusko-podlaskich”²⁷; przeciwstawia je terenom rozciągającym się za Bugiem, który oddzielał ówczesną gubernię lubelską od położonego po przeciwległej stronie Wołynia: „[...] a z tamtej strony rzeki podobne wioski, lasy i wzgórza: to Polesie wołyńskie”²⁸.

2. EWOKANTY ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNO-EKONOMICZNEGO POGRANICZA

Wśród ewokantów rzeczywistości społeczno-ekonomicznej nabużańskiej wsi okresu międzypowstaniowego wyraźnie są ukazane realia wynikające z położenia geograficznego. Rzeka Bug była ważnym szlakiem spławu zboża oraz towarów i półfabrykatów leśnych. Ze względu na utrzymujący się przez większą część roku niski poziom wód i kręte łóżysko w XIX wieku Bug stracił na znaczeniu jako szlak komunikacyjny i transportowy; wykorzystywany był tylko do spławiania zbóż i produktów leśnych (dziegieć, popiół, smoła, węgiel drzewny)²⁹. Takie właśnie zajęcia podejmują wiejscy bohaterowie obrazków Kunickiego, z tego powodu opuszczający rodzinne wsie. W przypadku młodego Daniłka

[...] już w dziecięcym wieku [...] wzrosła [...] ochota do wody, do żeglugi: najmiliej mu było nad wodą. A gdy tylko [...] ręce, aczkolwiek młodociane, siekierę były w stanie ująć, już się zaciągał na *bindugę* pańską, gdzie corocznie prawie budowano galary, lub drzewo zbijano w tratwy [...]. Daniłko przez zimę woził z lasu belki, obrabiał tarcicę, *dychtował* galary³⁰.

Chłopiec ostatecznie zatrudnia się jako flisak; zajęcie to przynosi mu nie tylko zarobek, lecz także zaspokaja pragnienie poznania świata:

Daniłko [...] powracał z flisowskiej aż z Brześcia wyprawy. W jego twarzy malowało się zadowolenie: pierwszy raz bowiem w życiu tak daleka odbył podróż, widział

²⁶ DF, 168.

²⁷ SR, 180.

²⁸ WCH, 177.

²⁹ Konrad Górny, „Na Bugu we Włodawie. O kulturowej przestrzeni rzeki”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 40 (2012): 27, 32.

³⁰ DF, 171–172.

tyle wsi i miasteczek, i sam Brześć z fortecą, który mu się daleko piękniejszym od znajomój mu wydał Włodawy³¹.

Przy spławie zboża uprawianego na polu dziedzica zatrudnia się bohater *Wasilowej chaty*: „Wasil bywalec zwiedził kawał świata: płynął z pszenicą nieboszczyka jegomości do Gdańska, widział ten gród odwieczny, widział morze i okręty”³².

Ekonomiczny wymiar wschodniego pogranicza Królestwa Polskiego prezentują przykłady tzw. bakuniarzy – bohaterów trudniących się przemytem głównie tytoniu, a także innych towarów objętych opłatami celnymi³³: „[...] gęsto udeptane po krzakach nad Bugiem ścieszki, uczęszczanymi bywały przez bakuniarzy”³⁴. Ściganiem przemytników, którym za przewóz niedozwolonych towarów groziły kary pieniężne lub pobyt w areszcie, zajmowali się strażnicy:

[...] w każdej z nadgranicznych wiosek nadbużnych mieszka jeden lub dwóch strażników, których obowiązkiem jest łapać przechodzących granicę, lub przemycających tytuń, sól, woły i t. p. rzeczy [...]; niejednego chłopka do kryminału wsadził [strażnik] za przejście granicy, gdy ten nie mógł odpowiedniej kary zapłacić³⁵.

Losy bohaterów obrazków Kunickiego ewokują zróżnicowanie społeczne XIX-wiecznej przeduwłaszczeniowej wsi podlaskiej. Zamieszkiwali ją włościanie zobowiązani do odrabiania pańszczyzny. Oprócz pracy w polu do powinności na rzecz dworu należało także np. dogłądanie koni, przędzenie, uprawianie ogrodu pana lub nadzorcy: „Wasil, Hryc i Pałaszka odrabiali pańszczyznę, Harasymowi pańskiej kazali pilnować stadniny, a słabowitą Zośkę [...] do pielienia pańskiego lub ekonomskiego zajmowali ogrodu”³⁶.

Kunicki pokazuje również próby zdobycia awansu społecznego i ekonomicznego miejscowych chłopów. Wspomniani wyżej Daniłko i Wasil podejmują pracę przy rzeczonym spławianiu towarów. Piękna Maryśka zostaje wybrana na pokojówkę we dworze, a następnie wychodzi za mąż za pisarza dworskiego³⁷. Syn diaka, wyróżniający się spośród wiejskich dzieci zdolnościami i zapalem do pracy, dzięki życzliwości i finansowemu wsparciu proboszcza kończy szkołę

³¹ DF, 171, 173.

³² WCH, 179.

³³ Granica celna między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim istniała do 1851 r., zob. Juliusz Łukasiewicz, „Zmiany kierunków szlaków handlowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku”, *Przegląd Historyczny* 64, z. 4 (1973): 823.

³⁴ WCH, 181.

³⁵ WCH, 181.

³⁶ WCH, 179.

³⁷ M, passim.

i podejmuje pracę urzędnika: „Po kilkunastu więc latach, Pilipko [...] z porządnym zasobem wiadomości [...] powrócił do nich. Proboszcz wyrobił mu natychmiast posadę pisarza prowentowego w sąsiedztwie u majątnego i godnego obywatela”³⁸.

Jak pokazuje przykład Pilipka, wykształcenie, praca urzędnika i odwzajemniona miłość do siostrzenicy proboszcza to wyznaczniki poprawy sytuacji społecznej prowadzące bohatera ku polonizacji – nie jest on już Pilipkiem, a Filipem. Imieniem w polskim brzmieniu zwraca się do niego jego dobroczyńca, proboszcz: „Uważałem mój Filipie, i twój ojciec gubi się w domysłach, że musisz mieć jakąś tajemną troskę”; „[...] wygrałeś, mój Filipie, pobłogosławię was”³⁹.

Patrząc na codzienność nadbużańskich włościan, Kunicki wprost pisze o ich ubóstwie:

[...] jeśliś słabych nerwów, nie radzę zaglądać do chaty podlaskiego chłopa; wewnątrz nisko, duszno i ciemno od dymu, wilgotno⁴⁰;
Wewnętrzna fizjonomia téj wioski nie różniła się od wielu innych tamtostronnych; chaty czarne, pochylone popodpierane, pokryte czarną od starości słomą, z kominami po większej części drewnianymi, sklecone niedbale⁴¹;
Gdy widzisz ten rząd chat wałących się, nawpół w ziemię zapadłych i oblanych błotem dokoła, ze smutném zdziwieniem zapytujesz, jak w nich ludzie mieszkać mogą?⁴².

Na wyposażenie chłopskich chat składają się skromne meble i nieliczne ozdoby: „Tuż przy drzwiach komin i piec niezgrabny z przypieckiem, dalej dwa tapczany słomą pokryte, stół prosty dębowy, kilka bohomazów z odpustu na ścianach, w kącie żarna i ława, na prawo za piecem drzwi niskie wiodące do alkierza”⁴³.

Wśród realiów podlaskiej wsi połowy XIX wieku odnajdujemy także opisy chłopskiej odzieży. Stroje męskie to m.in. „Kapelusz czarny, wytarty, z okrągłym i wązkim rondem [...] strój z grubego płótna w formie długiej do kolan kapoty i postoły na nogach”⁴⁴ bądź „[...] biodra ujęte pasem rzemiennym z kaletką”⁴⁵. Chłopczy chodzą „[...] w słomianych kapeluszach, w koszulinkach z twardego szarego płótna i w łykowych postołach”⁴⁶. Z kolei kobiecy ubiór „[...] składał się z białej koszuli z mnóstwem paciorków różnokolorowych i żyłek czerwonych

³⁸ D, 71–73.

³⁹ D, 81, 85.

⁴⁰ WCH, 178.

⁴¹ M, 122.

⁴² WCH, 177.

⁴³ WCH, 178.

⁴⁴ SR, 90.

⁴⁵ PzP, cz. 1, 2.

⁴⁶ PzP, cz. 1, 2.

u szyi, świeżej *malowanki*⁴⁷ i z krótkiej do figury sukmany [...]. A w niedzielę lub święto Pałaszka brała nową malowankę, pstrokatą chustkę na głowę i duże *czerewyki* (trzewiki) z życzkowemi kokardami”⁴⁸.

XIX-wieczną wieś nabużańską zamieszkuje ludność chłopska pochodzenia ruskiego, ziemiaństwo zaś jest reprezentowane przez szlachtę polską. Społeczny dystans dzielący chłopów od ziemiaństwa miał swój wymiar przestrzenny: dwory są zlokalizowane w pewnej odległości od wsi, na wzniesieniach: „Dwór biały pański z ogrodem na wzgórzu”⁴⁹. Z ubóstwem poczerńiałej ze starości wsi dwór kontrastuje nie tylko jasnym kolorem, lecz wręcz przepychem: „Nędza budowli wiejskich rażąco przedstawiała sprzeczność z budową dworu dziedzica, bo tą ostatnią był okazały pałac z pięknym angielskim ogrodem, murowanymi stajniami i spichlerzami. Oddalił on się od wioski i z pogardą zdawał się spoglądać na jej nędzne chaty”⁵⁰.

Wciąż żywe w okresie przeduwłaszczeniowym patriarchalne stosunki między dworem a wsią ukazuje opis dożynek w *Maryśce*: korowód żniwiarzy po wejściu na dworski dziedziniec składa „jegomości wielmożnemu” pokłony i powinszowania, całując jego ręce i kolana, a dziedzic z rozrzewnieniem dziękuje za błogosławieństwo⁵¹. Monika Bednarczuk podkreśla, że opisy te potwierdzają swoisty paternalizm pisarza, typowy dla XIX-wiecznych twórców, wyrażający przekonanie, iż szlachta i chłopci należą do warstw osobnych, powinni jednak pozostawać w życzliwych stosunkach⁵².

3. EWOKANTY ZRÓŻNICOWANIA RELIGIJNEGO POGRANICZA

Wszystkie analizowane obrazki zawierają liczne odniesienia do sytuacji konfesyjnej XIX-wiecznego skrawka Podlasia. Teren ten był zróżnicowany wyznaniowo, zamieszkiwali go katolicy obu obrządków – łacińskiego i greckiego. Obrządek grecki na terenach Rzeczypospolitej był konsekwencją unii części Kościoła prawosławnego z Kościołem rzymskokatolickim dokonanej w latach 1595–1596. W XIX wieku (przed wybuchem powstania styczniowego) duchowieństwo i wierni obrządku greckokatolickiego w Kongresówce podlegali biskupowi chełmskiemu, który stał na czele diecezji ciągnącej się wąskim

⁴⁷ Wyrazy z gwary ukraińskiej Kunicki sygnalizuje kursywą; zasadę tę stosuje niekonsekwentnie.

⁴⁸ WCH, 180

⁴⁹ DF, 170.

⁵⁰ WCH, 178.

⁵¹ Por. M, 143–144.

⁵² Bednarczuk, „Zapomniany piewca Pobuża”, 55.

pasem wzdłuż wschodniej granicy Królestwa Polskiego z Cesarstwem Rosyjskim. W jej skład wchodziło 135 parafii, w tym jedna prowadzona przez zakon bazylianów w Białej Podlaskiej. Powszechne na tym obszarze powiedzenie: „ruska (unicka) wiara – chłopska wiara” obrazuje ówczesną sytuację społeczną i wyznaniową. Ludność unicką stanowili w przeważającej mierze chłopci, obrządek greckokatolicki nie sięgał dalej niż do małych miasteczek, a spolonizowana szlachta należała zasadniczo do obrządku łacińskiego⁵³.

Wśród ewokantów zróżnicowania religijnego nadbużańskiego Podlasia mieszczą się opisy wiosek z rysującymi się w ich pejzażu drewnianymi unickimi cerkiewkami: „Cerkiewka nadbuska w pięknym stała położeniu”⁵⁴; „[...] cerkiewka z blaszaną kopułą i podobną dzwonnica”⁵⁵. Kunicki jako artysta i rysownik z uwagą obserwował miejscowe budownictwo sakralne, sporządzone przez niego opisy cerkwi unickich są drobiazgowo, pełne detali architektonicznych:

Pośrodku wsi [...] parkanem starym zemszałym ogrodzona, stała cerkiewka, zwyczajnej w tamtych stronach struktury. Dach jej gontami pokryty, przy wejściu niższym wybiegał kątem, następnie wznosił się, służąc za podstawę blaszanej z dzwonkiem i dużym promienistym krzyżem kopuły; w końcu w miejscu po nad głównym ołtarzem podobnie niższym, z krzyżem na wierzchu zakończył się kątem. Ściany jej proste, drewniane, szare, na ceglanym podmurowaniu, opatrzone były kilku dużymi oknami o drobnych poczerniałych szybkach [...]. Dzwonnica podobnie barwy drzewa, z podobną blaszaną kopułą w powyrzynanych u wierzchu oknach, dawała widzieć dzwony różnej wielkości, czarne, stare, rozbite⁵⁶.

Sytuację konfesijną pogranicza odzwierciedlają także nawiązania do unickiego klasztoru bernardynów w Białej: „[...] a wyjechał [stary rybak] do Bernardyńskiego klasztoru, u wielbnych ojców”⁵⁷, a także sakramentalia noszone przez miejscową ludność unicką: „A Pałaszka włożyła mu na szyję medalik z Matką Boską Chełmską”⁵⁸. Pisarz podkreśla religijność miejscowych chłopów: „[...] poranek niedzielny, na polach i łąkach nie ujrysz robotnika, wszyscy prawie mieszkańcy Nad-buża w cerkwi modlą się, aby Bóg pobłogosławił ich plonom, aby

⁵³ Jan Lewandowski, „Unia i unicy na Podlasiu w XIX i XX wieku”, w: *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek (Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022), 147–149.

⁵⁴ M, 123.

⁵⁵ DF, 217.

⁵⁶ D, 57–58.

⁵⁷ SR, 212.

⁵⁸ DF, 172. Chodzi o jedną z najstarszych ikon Bogurodzicy znajdującą się w soborze Matki Bożej w Chełmie, Jarosław Charkiewicz, *Chełmska Ikona Bogarodzicy*, http://www.lublin.cerkiew.pl/ikony.php?id_n=9.

uchował od gradów i klęski”⁵⁹, opisuje też procesję wokół cerkwi⁶⁰ i prężniki, czyli odpusty⁶¹.

Tematyka utworów Kunickiego w znacznym stopniu koncentruje się wokół wydarzeń związanych z cerkwią unicką. Tytułowy diak pełni długoletnią posługę w miejscowej świątyni, cieszy się uznaniem wśród mieszkańców wsi, którym towarzyszy obok księdza w najważniejszych momentach życia: „[...] był przy chrzcie każdego nowonarodzonego dziecka, przy ślubie parobków i młodych i przy ostatnich chwilach umierającego”⁶². Wprowadzając do utworu postać diaka, Kunicki opatruje opis kierowany do odbiorcy nieznanego realiów wielowyznaniowego pogranicza obszernym wyjaśnieniem:

Djak Cerkiewny obrządku grecko-unickiego, jest tén samém czém organista przy naszym kościele, z tą różnicą że pierwszy oprócz wtórowania z mszałów swym głosem księdzu przy mszy śpiewanej, usługiwania do mszy czytanéj, pełni pospolicie i inne funkcje poślednie, do jakich u nas zwykle żaków kościelnych i dziadów używają; on dba o czystość cerkiewki, on dzwoni na Anioł Pański, ubiera księdza do mszy, zapala świece, kadziło⁶³.

Podobnie autor postępuje przy opisach księży unickich: „Wiadomo że księża obrządku grecko-unickiego świeccy wchodzą w śluby małżeńskie”⁶⁴.

Nie brakuje u Kunickiego odniesień do postaci związanych z cerkwią nieoficjalnymi relacjami. Taką bohaterką jest uboga Kulawa Tacia:

[...] z kijem w ręku, z torbą płócienną przez plecy i medaljonikami i krzyżykami mosiężnymi u szyi [...], latem peregrynowała po dworach i po prężnikach [...], zimą swą posługą diakowi wielce nieraz była pomocną. [...] Całe rano Kulawa Tacia krzątała się około cerkwi; co dzień ją tam zastać było można, jak miotłą ścieżkę robiła, [...] zamiatając i okurzając, воск ze świec oskrobując z ławek i podłogi, a nie raz to i na mszę zadzwoniła, i świece zapaliła wyręczając djaka⁶⁵.

Do postaci funkcjonujących niejako na pograniczu wiary w Boga i ludowej magii należy Czyranicha:

[...] zasługiwać mogła w całym znaczeniu na nazwę czarownicy. Umiała przytém zamawiać, zażegnawać, złe wypędzać; obok tego pierwszą była dewotką w cerkwi,

⁵⁹ M, 165.

⁶⁰ M, 165–166.

⁶¹ PzP, cz. 1, 1, 3.

⁶² D, 64–65.

⁶³ D, 61.

⁶⁴ D, 67.

⁶⁵ M, 133.

najgłośniej ze wszystkich śpiewała, najgoręcej się modliła i najczęściej się żegnała. [...] była jedyną za swatkę, na kumę przy chrzcie, na płaczkę przy pogrzebie⁶⁶.

Kunicki przedstawia w obrazkach nie tylko religijność unickich chłopów, lecz także ich wyobrażenia mitologiczne; do najbardziej archaicznych należy powszechna wiara w żeńskie demony wiosenne – rusałki, których aktywność zwiększa się podczas *Rusawego Tydnia*, czyli tygodnia poprzedzającego Zielone Świątki – wówczas demony te bujają się na kłosach, tańczą w zbożu, wabiąc nieostrożnych przechodniów⁶⁷. Powszechne na opisywanym obszarze było także przekonanie o niebezpieczeństwie kontaktów z diabłem, który pojawiał się wraz z tumanem kurzu; zjawisko takie miało na Podlasiu nazwę *Czortowe wesilje*, a kontakt z nieczystymi siłami chłopci opisywali następująco: „[...] to zawdy złe [...]; to o mało co oka nie wysadziło, jak przez rękaw od sukmany na to spoglądał. [...] Czart przychodzi z wiatrem, porywa ludzi razem z wozem i wołami, rzuca w błoto”. Ochrony przed zjawiającym się w tumanach kurzu lub pod postacią czarnego psa diabłem lud podlaski szukał w symbolice chrześcijańskiej: „[...] zawsze to krzyż Święty najlepszy w takich razach [...]. Na wszystko on najlepszy”⁶⁸.

4. EWOKANTY JĘZYKOWE POGRANICZA

Jak stwierdza Pihan-Kijasowa, na granicy ewokantów fabularnych i językowych sytuuje się kwestia dwujęzyczności podlaskich wsi⁶⁹. Zagadnienie bilingwizmu na przykładzie powieści Kunickiego *Iwanko* szczegółowo opisał Czyżewski, zauważając, iż zróżnicowanie społeczne i etniczne było odzwierciedlone w przed-uwłaszczeniowych relacjach ekonomicznych ówczesnego dworu szlacheckiego (którego mieszkańcy posługiwali się polszczyzną kresową, a także znali język francuski) z włościanami (używającymi między sobą lokalnej gwary ukraińskiej). Stałe kontakty w układzie społecznym dwór – wieś implikowały komunikację językową między członkami tej zróżnicowanej wspólnoty. Ziemianie zamieszkujący wschodnią część Podlasia, zwanego ruskim, znali lokalną gwarę ukraińską i się nią posługiwali, co potwierdza przykład Kunickiego. Jak stwierdza Czyżewski, Kunicki jako wrażliwy artystycznie rysownik, malarz i pisarz

⁶⁶ DF, 170, 176.

⁶⁷ PzP cz. 1, 1; cz. 2, 1.

⁶⁸ PzP cz. 1, 1; cz. 2, 1.

⁶⁹ Pihan-Kijasowa, „Fabularne i językowe ewokanty”, 90.

obserwował codzienne i świąteczne życie włościan nadbużańskich niejako od środka tej wspólnoty. Znał ich mentalność, wiarę, język i folklor⁷⁰.

Na określenie miejscowej ludności chłopskiej Kunicki używa etnonimu *Rusin* („*Maksym Pastuszczyk* typ prawdziwego Podlaskiego rusina”⁷¹), język zaś tej ludności nazywany był przez pisarza *ruskim*: „Boh pomahaje! Dziewczyna mu podziękowała po rusku”⁷². Niekiedy autor nie stosuje określenia klasyfikującego język miejscowych chłopów, nazywając go *ich językiem* lub *tamtejszym językiem*: „[...] w rodzimym ich dla próbki przytaczamy języku”⁷³ oraz „[...] przyjacielsko gawędząc tamtejszym językiem”⁷⁴.

Warto dodać, że w szkicach etnograficznych Kunicki podejmował się prób charakterystyki języka miejscowych chłopów, pisząc: „Dialekt wieśniaków nadbużnych jest rusko-wołyński, czyli rusko-polski, z mało znaczącą wszakże różnicą w pewnych wyrazach z ludem zabużnym”⁷⁵. Język ten w XIX w. określany był (m.in. przez etnografa Kazimierza W. Wójcickiego, z którym Kunicki współpracował) jako *mowa rusińska*. Wedle opracowań współczesnych gwary tej części Podlasia należą do zespołu ukraińskich gwar południowo-zachodniopoleskich przejściowych ku gwarom wołyńskim⁷⁶. Jak zauważa Czyżewski, pisarzowi udało się uchwycić najważniejsze osobliwości tej gwary na różnych poziomach⁷⁷.

Utwory Leona Kunickiego są napisane polszczyzną kresową⁷⁸, partie dialogowe zaś poddano zabiegom stylizacyjnym: „[...] autor wprowadza do wypowiedzi, realizującej określony styl, pewne istotne właściwości stylu innego, traktowanego jako obcy sytuacji nadawcy wypowiedzi”⁷⁹. Stanisław Dubisz podkreśla, że stylizacja polega na zestawianiu w obrębie jednej struktury tekstowej elementów pochodzących z autonomicznych stylów, odmian języka itp., normalnie nawzajem się wykluczających bądź obdarzonych analogicznymi funkcjami w różnych kontekstach socjalno-kulturowych; stylizacja jest zatem

⁷⁰ Czyżewski, „Kilka uwag”, 38.

⁷¹ PzP, cz. 1, 2.

⁷² WCH, 18.

⁷³ PzP, cz. 1, 3.

⁷⁴ D, 64.

⁷⁵ Kunicki, „Zarysy”, 40.

⁷⁶ Czyżewski, „Kilka uwag”, 42.

⁷⁷ Czyżewski, „Kilka uwag”, 42. W analizowanych obrazkach w zakresie fonetyki odnotowujemy twardą wymowę spółgłosek przed *e*, np. *mene*, *tebe*, *ne smutte sia*, a także przed dawnym *i*, np. *chodyt*, *nosyt*, *howoryte*. Formy *lis*, *lipsze*, *rik*, *letiw* potwierdzają trafnie uchwycony przez Kunickiego właściwy tej gwarze ikawizm, a wyrazy *czerewyki*, *zołoteńka*, *mołodyca* – pełnogłos.

⁷⁸ Czyżewski, „Kilka uwag”, 39.

⁷⁹ Aleksander Wilkoń, *Język artystyczny. Studia i szkice* (Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, 1999), 92.

substytucją elementów niejednorodnych stylistycznie i strukturalnie w obrębie jednego utworu⁸⁰. Stosowana przez Kunickiego stylizacja rekonstrukcyjna⁸¹, czyli rodzaj odtworzenia na podstawie określonych faktów bliżej nieznanego wzorca⁸², służy oddaniu gwary ukraińskiej – prymarnego języka etnicznego miejscowej ludności wiejskiej (w zdecydowanej większości niepiśmiennej⁸³) funkcjonującego w odmianie ustnej. Użytkownicy tej gwary posługują się nią w sytuacjach nieoficjalnych: w rodzinie, w kontaktach sąsiedzkich i towarzyskich (np. w karczmie), w ramach wspólnoty religijnej (np. na odpustach).

W partiach dialogowych Kunicki przytacza całe zdania wypowiedziane przez bohaterów w miejscowej gwarze ukraińskiej⁸⁴: „Gdy wszedł Daniłko, powitało go kilkanaście głosów: – Jak sia ma[j]esz?! – Hde żeś buw do toj pory?! – Wypijmo horyłki”⁸⁵; „Jak sia majete *batku* (ojciec). Stary podniósł głowę. – Jak sia majesz – odpowiedział smutno. – Zdroweste wieś? – Ja zdrów sława Bohu! – i westchnął stary”⁸⁶.

Dialogi prowadzone przez obu rozmówców w miejscowej gwarze ukraińskiej są stosunkowo nieliczne. Częściej mamy do czynienia ze stylizacją wybiórczą, czyli częściową, wprowadzającą wybrane cechy językowe wzorca, z umiarem i w sposób funkcjonalny operującą jego elementami⁸⁷. Kunicki kształtuje wypowiedź wiejskiego bohatera w języku polskim, wprowadzając do niej pojedyncze wyrazy z miejscowej gwary ukraińskiej:

Baczcie na nią baczcie, (mówiła do Kondrata i Hapy), bo to mołodyca krasnaja, niech nie próżnuje, a po ochotach bardzo nie tańczy, żeb jej co nie zaszkodziło, jak ja się powrócę, to budemo swatać, ta i pobiorą się⁸⁸;

To szczęście, że już przeszedł Rusawoj tydzień, to by on się bał spotkać Rusalki⁸⁹.

⁸⁰ Stanisław Dubisz, *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego (nurt ludowy w latach 1945–1975)* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986), 19.

⁸¹ S. Dubisz stwierdza, że o stylizacji rekonstrukcyjnej możemy mówić wtedy, gdy jest ona w znacznym stopniu zbliżona do podstawy (wzorca stylizacyjnego), gdy wiernie tę podstawę odwzorowuje. Występowanie stylizacji „rekonstrukcyjnej o wiele częściej może łączyć się ze stylizacją całościową niż fragmentaryczną”, Dubisz, *Stylizacja gwarowa*, 35.

⁸² Aleksander Wilkoń, „Problemy stylizacji językowej w literaturze”, *Przegląd Humanistyczny* 28, nr 3 (1984): 14.

⁸³ Witold Kołbuk, „Wokół kwestii tożsamości narodowej unitów podlaskich”, *Studia Białorusinistyczne* 7 (2013): 12

⁸⁴ Por. Pihan-Kijasowa, „Fabularne i językowe ewokanty”, 91.

⁸⁵ DF, 176.

⁸⁶ DF, 181.

⁸⁷ Wilkoń, „Problemy stylizacji”, 15.

⁸⁸ M, 138–139.

⁸⁹ PzP, cz. 2, 1.

Podobny zabieg stylizacyjny autor zastosował również przy zapisach pieśni dożynkowej:

Nasz jegomość dozorca
Wyżął żytko za słońca,
A my się tak zwijali,
Póki żytko wyżeli,
Snopeczeńki zwozili,
W kopczyki złożyli,
Jak na niebie zoroczok,
Tak na polu kopoczok⁹⁰.

Pojedyncze wyrazy lub dłuższe frazy w miejscowej gwarze ukraińskiej odnajdujemy także w partiach narracyjnych: „Maryśka [...] zasługiwała na nazwę *mołodycy*”⁹¹; „choćby się mołodyca nie miała ku parobkowi, to jak bat’ko każe iść za mąż, to mołodyca musi”⁹²; „zawiniątko [...] składające się z dwóch koszul, nowój sukmany i pary *postolów*”⁹³.

Elementy stylizacji zawarte zarówno w partiach dialogowych dwujęzycznych włościan nadbużańskich, jak i w narracji odautorskiej, Kunicki zróżnicował graficznie na poziomie tekstu: wypowiedzi w „mowie ruskiej” podawane są kursywą, zaś w polszczyźnie – antykwą: „baby i *mołodyce* chodziły z konewką po wodę”⁹⁴; „jeszcze jak *horyłkę* dają trzy razy na dzień”⁹⁵. Wspomniana zasada nie jest stosowana konsekwentnie, np. w rozmowie Hryćka z Hapką prowadzonej przez oboje rozmówców w miejscowej gwarze ukraińskiej graficznie wyodrębniony jest tylko pojedynczy rusycyzm wraz z objaśnieniem znaczenia w nawiasie: „Wyście z tamtoej strony, bo ja was uże ne raz baczyła; ne idyte że do dworu, bo *nadziratel* (rewizor graniczny) pryichau”⁹⁶. W celu graficznego wyróżnienia elementów gwarowych Kunicki stosuje także cudzysłów: „»Bez lis, bez lis lepsze« – wołali chłopcy, skacząc i gwizdząc”⁹⁷. Niekiedy obok wyróżnionego wyrazu w nawiasie podane jest jego tłumaczenie lub objaśnienie, np.: „Jak sia majete *batku!* (ojciec)”; „Et *breszysz* (znaczy kłamiesz) batku”; „Bihme (to samo co jak Boga kocham)”⁹⁸.

⁹⁰ M, 142.

⁹¹ M, 127.

⁹² M, 158.

⁹³ DF, 172.

⁹⁴ M, 122.

⁹⁵ DF, 172.

⁹⁶ WCH, 182.

⁹⁷ PzP, cz. 1, 2.

⁹⁸ WCH, 181.

Zjawiskiem powszechnym pogranicza jest bilingwizm. Feliks Czyżewski i Stefan Warchoł stwierdzają, że dwujęzyczność wśród unickich mieszkańców wschodniej Lubelszczyzny kształtowała się z różną intensywnością uzależnioną od regionu: najwcześniej polonizowała się ludność unicka na zachodzie diecezji chełmskiej, a posługiwanie się polszczyzną i gwarą ukraińską w latach sześćdziesiątych XIX wieku⁹⁹ było właściwe znacznej części mieszkańców ówczesnych powiatów konstantynowskiego, bialskiego, radzyńskiego, lubartowskiego, włodawskiego i chełmskiego¹⁰⁰. Witold Kołbuk podkreśla, iż w okresie międzypowstaniowym w Cerkwi unickiej nasilały się procesy latynizacji obrzędowej, a w życiu codziennym duchowieństwa i wiernych w coraz większym stopniu upowszechniał się język polski, np. kazania prawie wszędzie głoszone już tylko po polsku¹⁰¹.

Kunicki uchwycił przykłady przełączania kodów przez dwujęzycznych bohaterów. Autochtoniczni mieszkańcy wsi, których prymarnym językiem jest gwara ukraińska (używana w sytuacjach nieoficjalnych), w kontaktach z polskojęzycznym duchowieństwem unickim i ziemiaństwem przechodzą na język polski. Tezę tę potwierdza przykład diaka Semena, który „nie raz w niedzielę nie gardził kilka godzin przebywać w karczmie, albo u kumów przyjacielsko gawędząc tamtejszym językiem”¹⁰²; w rozmowach z księdzem unickim i jego rodziną diak używa polszczyzny: „panienko, bo jemu tak być powinno, choć on niby naprzykład jest wyższy od prostego, ode mnie nawet jako pisarz, to taki wie dobrze, że on chłop”¹⁰³. Stary rybak, kontrolując połów, ostrzegał miejscowych chłopów słowami: „*ne bud’ zołodijom Hryciu lub Harasymie*”¹⁰⁴; w kontaktach z dziedzicem bohater używa języka polskiego: „Wam oto panoczku potrzeba lepij szukać żony w mniejszym a pocziwym dworze”¹⁰⁵.

Językowym ewokantem pograniczności opisywanych przez Kunickiego terenów jest warstwa nazewnicza. Wioski, w których autor umiejscawia obrazki, są fikcyjne: *Nad-buże*, *Brzozowce*¹⁰⁶, *Borów*, *Borowszczyzna*, *Zaborek*¹⁰⁷; wśród nazw miejscowych odnotowujemy onimy o wyraźnie wschodnim pochodzeniu:

⁹⁹ Tego okresu dotyczą analizowane utwory.

¹⁰⁰ Feliks Czyżewski i Stefan Warchoł, *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998), XIII–XIV.

¹⁰¹ Kołbuk, „Wokół kwestii”, 16.

¹⁰² D, 64.

¹⁰³ D, 77.

¹⁰⁴ SR, 186.

¹⁰⁵ SR, 201.

¹⁰⁶ M.

¹⁰⁷ SR.

wieś *Spasówka*¹⁰⁸, jezioro *Smotrycze*¹⁰⁹, karczma *Zalisocze*¹¹⁰, mikrotoponim *Saciowy mostek*¹¹¹. Wymienione wsie i inne obiekty terenowe autor lokalizuje w pobliżu rzeczywistych miejscowości położonych na pograniczu Kongresówki i Cesarstwa Rosyjskiego: „Ciało Hrycia zawieziono do sądu do Włodawy”¹¹²; „[...] nazajutrz powracała do Zamołodycz, o milę od wsi naszej”¹¹³; „Brześć z fortecą, który mu się daleko piękniejszym od znajomój mu wydał Włodawy”¹¹⁴; „A kazanie jakie ładne miał ten z Sobibora!”¹¹⁵.

Zróżnicowanie etniczne, wyznaniowe i językowe na płaszczyźnie nazewnictwa najlepiej odzwierciedla antroponimikon opisywanej przez Kunickiego części Podlasia. W *Zarysach znad Bugu* autor pisał: „Pomiędzy kobietami najwięcej jest Maryn, Pałaszek, Parasek, tak jak między mężczyznami Iwanów i Hryciów”¹¹⁶. Przekonanie o powszechności wspomnianych antroponimów pisarz urzeczywistnił poprzez nadanie wszystkich tych imion bohaterom analizowanych obrazków: *Hryć / Hryćko / Hrycio*¹¹⁷, *Iwanko*¹¹⁸, *Maryna / Marynka*¹¹⁹, *Pałaszka*¹²⁰, *Paraska*¹²¹.

W analizowanych obrazkach odnotowano następujące imiona męskie: *Daniłko*¹²², *Harasym*¹²³, *Hryć / Hryćko / Hrycio*¹²⁴, *Iwanko*¹²⁵, *Kondrat*¹²⁶, *Maksym*¹²⁷, *Pilipko*¹²⁸, *Prokop*¹²⁹, *Semen*¹³⁰, *Stepan*¹³¹, *Wasil*¹³². Najliczniejszą grupę stanowią

¹⁰⁸ PzP.

¹⁰⁹ SR.

¹¹⁰ PzP.

¹¹¹ PzP.

¹¹² WCH, 183.

¹¹³ DF, 177.

¹¹⁴ DF, 173.

¹¹⁵ PzP, cz. 1, 3.

¹¹⁶ Kunicki, „Zarysy”, 20.

¹¹⁷ WCH, PzP.

¹¹⁸ M.

¹¹⁹ PzP.

¹²⁰ WCH, DF.

¹²¹ DF.

¹²² DF.

¹²³ SR, WCH, PzP.

¹²⁴ WCH, PzP.

¹²⁵ M.

¹²⁶ M.

¹²⁷ PzP.

¹²⁸ D.

¹²⁹ DF.

¹³⁰ D.

¹³¹ DF.

¹³² WCH.

imiona z kanonu wschodniego świętych chrześcijańskich o etymologii greckiej: *Harasym* – gr. *Gerasimos* < *gerasmios* ‘zaszczytny, szanowny’; ukr. *Гарасим* i *Гепасим*¹³³; *Hryć* / *Hryćko* / *Hrycio* – gr. *Gregorios* < *gregoreo* ‘nie śpię’, ‘czuwam’; czuwający, gorliwy; ukr. *Григорію*, *Григор*¹³⁴; *Pilipko* – gr. *Philippos* < *philippos* ‘lubiący konie’; ukr. *Пилип*¹³⁵; *Prokop* – gr. *Prokopios* < *prokōpos* ‘trzymający miecz za uchwyt’ lub *prokopē* ‘wielki sukces’ – ten, który osiąga sukces; ukr. *Проки*, *Проконію*¹³⁶; *Stepan* – gr. *Stephanos* < *stephanos* ‘wieniec’; ukr. *Степан*, *Стефан*¹³⁷; *Wasil* – gr. *Basileios* < *basileios* ‘królewski’; ukr. *Василь*¹³⁸. Mniej liczną grupę tworzą imiona kanoniczne o etymologii hebrajskiej: *Iwanko* < *Iwan* – gr. *Īohānān* ‘Jahwe jest łaskawy’, ukr. *Іван*¹³⁹; *Daniłko* < *Daniło* – hebr. *Dān*’iel ‘Bóg moim sędzią’; ukr. *Данило*¹⁴⁰; *Semen* – hebr. *Šēm*’ōn ‘Bóg słyszy’; ukr. *Семен*¹⁴¹. Pojedyncze poświadczenia mają imiona o etymologii łacińskiej: *Maksym* – łac. *Maximus* < *maximus* ‘największy’; ukr. *Максим*¹⁴²; a także o etymologii germańskiej: *Kondrat* – stwniem. *kuoni* ‘dzielny’, ‘mądry’ i *rāt* ‘rada’; ukr. *Конрад*¹⁴³.

Większość imion męskich w analizowanych utworach występuje w formie podstawowej: *Harasym*, *Kondrat*, *Maksym*, *Prokop*, *Wasil*, *Semen*, *Stepan*. Noszący te imiona bohaterowie są dojrzałymi mężczyznami, ojcami dorosłych lub dorastających dzieci (np. *Kondrat* z *Maryśki*, *Wasil* z *Wasilowej chaty*, *Semen* z *Djaka*), zamożnymi gospodarzami (np. *Maksym* z *Powrotu z prażniku*). Chłopcóm i młodzieńcom Kunicki nadaje imiona derywowane z formantem *-ko* o jednoznacznie wschodniosłowiańskiej genezie, charakterystycznym dla pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego¹⁴⁴. Najliczniejszą grupą imion derywowanych są formy z podstawowym *-k-* w części sufiksalnej: *Iwanko* < *Iwan*; *Pilipko* < *Pilip*; *Daniłko* < *Daniło*. Od imienia *Hryhorij* (które w formie podstawowej nie zostało

¹³³ Ivan Triynyak, *Slovnyk ukrayins'kykh imen* (Kyiv: Vydavnytstvo „Dovira”, 2005), 83.

¹³⁴ Triynyak, *Slovnyk*, 93.

¹³⁵ Triynyak, *Slovnyk*, 296.

¹³⁶ Triynyak, *Slovnyk*, 304.

¹³⁷ Triynyak, *Slovnyk*, 348.

¹³⁸ Triynyak, *Slovnyk*, 60.

¹³⁹ Triynyak, *Slovnyk*, 143.

¹⁴⁰ Triynyak, *Slovnyk*, 99.

¹⁴¹ Triynyak, *Slovnyk*, 331.

¹⁴² Triynyak, *Slovnyk*, 206.

¹⁴³ Triynyak, *Slovnyk*, 180.

¹⁴⁴ Maria Biolik, „Formy wschodniosłowiańskie imion męskich używane w dobrach ofiarowanych zakonowi kamedułów wigierskich 1668 roku”, *Acta Neofilologica* 2, nr 18 (2016): 13; Marek Olejnik, *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI-XVIII w.)* (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019), 101.

u Kunickiego odnotowane) utworzone są derywaty z *(-c')-ko* w części sufiksальной: *Hryćko*; oraz z *-c'* w części sufiksальной: *Hryć* / *Hrycio*.

Wykaz imion żeńskich jest skromniejszy niż męskich. Odnotowano następujące onimy: *Hapa* / *Hapka*¹⁴⁵, *Jewka*¹⁴⁶, *Maryna* / *Marynka*¹⁴⁷, *Maryśka*¹⁴⁸, *Palaszka*¹⁴⁹, *Paraska*¹⁵⁰, *Tacia*¹⁵¹, *Zośka*¹⁵². Są to w zdecydowanej większości imiona z kanonu wschodniego świętych chrześcijańskich o etymologii greckiej: *Hapa* / *Hapka* – gr. *agathē* ‘dobra, piękna’; ukr. *Агафія, Гафія, Ганка*¹⁵³; *Palaszka* – gr. *palagios* ‘morski’; ukr. *Пелагея, Пелагія, Палажка*¹⁵⁴; *Paraska* – gr. *Paraskeyē* < *paraskeyē* ‘przygotowanie’, ‘przeddzień święta’, ‘piątek’; ukr. *Парасковія, Параскева, Параска*¹⁵⁵; *Zośka* – gr. *Sophia* < *sophia* ‘mądrość’; ukr. *Софія*¹⁵⁶. Mniej liczną grupę stanowią imiona kanoniczne o etymologii hebrajskiej: *Jewka* – hebr. *Havvāh* ‘żyjąca’; ukr. *Єва*¹⁵⁷; *Maryśka* – hebr. *Miriām* < *mārar* ‘być gorzkim’ lub *mārā* ‘stawiać opór’, ‘odmawiać’ – ta, która stawia opór, odmawia; przekorna; ukr. *Марія*¹⁵⁸; a także o etymologii łacińskiej: *Maryna* / *Marynka* – łac. *marinus* ‘morski’; ukr. *Марина*¹⁵⁹; *Tacia* – fem. łac. *Tatianus* < *tatius* ‘ojciec’; ukr. *Тетяна*¹⁶⁰.

Wśród imion żeńskich w formie podstawowej w analizowanych obrazkach odnotowano tylko imię *Maryna*, pozostałe zaś onimy występują w formie derywowanej. Poszczególne derywaty powstały poprzez ucięcie części początkowej (*Hapa* < *Ahafija*) lub części końcowej (*Tacia* < *Tatiana*); poprzez derywację sufiksálną przy pomocy formantu *-k-* (*Marynka* < *Maryna*, *Jewka* < *Jewa*) lub formantu *-yś-k-* (*Maryśka* < *Maria*); ucięcie części początkowej i formant *-k-* (*Hapka* < *Ahafija*); ucięcie części końcowej i formant *-ś-k-* (*Zofia* < *Zośka*).

Nazwiska w analizowanych utworach Kunickiego są nieliczne, ale typowe dla pogranicza polsko-ukraińskiego. Odnotowujemy wśród nich antroponimy

¹⁴⁵ M; DF; WCH.

¹⁴⁶ PzP.

¹⁴⁷ PzP.

¹⁴⁸ M.

¹⁴⁹ WCH; DF.

¹⁵⁰ DF.

¹⁵¹ M.

¹⁵² WCH.

¹⁵³ Triynyak, *Slovnyk*, 20.

¹⁵⁴ Triynyak, *Slovnyk*, 290.

¹⁵⁵ Triynyak, *Slovnyk*, 287.

¹⁵⁶ Triynyak, *Slovnyk*, 344.

¹⁵⁷ Triynyak, *Slovnyk*, 118.

¹⁵⁸ Triynyak, *Slovnyk*, 212.

¹⁵⁹ Triynyak, *Slovnyk*, 210.

¹⁶⁰ Triynyak, *Slovnyk*, 356, 359.

utworzone przy pomocy wschodniosłowiańskiego formantu *-uk*: *Ostapiuk*¹⁶¹, *Leśniczuk*¹⁶², *Sidoruk*¹⁶³; a także nazwiska z formantem *-yk*: *Pastuszczyk*¹⁶⁴, *Onyszczyk*¹⁶⁵.

Dorośle kobiety (mężatki lub wdowy) są identyfikowane przy pomocy marytonimicznych nazw osobowych utworzonych od nazw mężów przy pomocy formantu *-icha* (*-ycha*). Formant ten odznacza się wysoką aktywnością w językach i gwarach wschodniosłowiańskich¹⁶⁶. W analizowanych utworach odnotowano następujące nazwy marytonimiczne utworzone tym sposobem: *Bartoszycha* < *Bartosz*¹⁶⁷, *Ostapicha* < *Ostap*¹⁶⁸, *Sacicha* < *Sak* / *Isak* / *Isakij*¹⁶⁹, *Czyranicha* < *Czyran*¹⁷⁰. Wśród nazw marytonimicznych jest także antroponim *Karpowa* utworzony od imienia *Karpo* przy pomocy formantu *-owa*¹⁷¹.

Warstwę nazewniczą obrazków Kunickiego wzbogacają antroponimy przezwiskowe motywowane apelatywami oznaczającymi ułomności fizyczne: *Hryćko* *Hrywono*¹⁷² i *Kulawa Tacia*¹⁷³.

Realia XIX-wiecznego pogranicza polsko-ukraińskiego odzwierciedla także leksyka apelatywna, reprezentująca różne kręgi tematyczne. Słownik taki tworzą głównie wyrazy, które Kunicki zaczerpnął z miejscowej gwary ukraińskiej i zasignalizował kursywą¹⁷⁴ (wybrane leksemy podaję w kolejności alfabetycznej):

bakun ‘tytoń’: „Wasil z fajeczką *bakunu* w zębach siedząc na przypiecku opowiada ciekawe jakie zdarzenie”¹⁷⁵; ukr. *бакун* ‘сорт міцного простого тютюну’¹⁷⁶, por. *bakun*, *bakon*, *bakuń* ‘lichy tytoń’¹⁷⁷; ‘lichy, tani tytoń fajkowy’¹⁷⁸; związane

¹⁶¹ M.

¹⁶² PzP.

¹⁶³ WCH.

¹⁶⁴ PzP.

¹⁶⁵ PzP.

¹⁶⁶ Michał Sajewicz, „Formy marytonimiczne utworzone od imienia męża w gwarach białostockich okolic Narewki na Białostocczyźnie w przeszłości i obecnie”, *Slavia Orientalis* 67, nr 2 (2018): 314–315.

¹⁶⁷ SR.

¹⁶⁸ DF.

¹⁶⁹ PzP.

¹⁷⁰ DF.

¹⁷¹ WCH.

¹⁷² PzP.

¹⁷³ M.

¹⁷⁴ Zasada ta nie jest przez autora stosowana konsekwentnie; w tej części słownika przytacza się leksemy przynajmniej raz wyróżnione kursywą.

¹⁷⁵ SJPKarł, t. 1, s. 86; Anna Kostecka-Sadowa, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich* (Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2015), 312.

¹⁷⁶ SUM, t. 1, 92.

¹⁷⁷ SJPKarł, t. 1, 86.

¹⁷⁸ SJPDor, t. 1, 310.

z nwniem. *bako* (*bāgo*) ‘tytoń; powstałe w wyniku reinterpretacji początkowego *to-* w dawnej formie *tobacco* ‘tytoń’ jako przedimka; końcowe *-yn* tłumaczy się wpływem słowa *мюмюн*¹⁷⁹;

bat’ko ‘ojciec’: „jużem gadał z jego *batkiem* w karczmie”¹⁸⁰; ukr. *батько* ‘чоловік стосовно до своїх дітей’¹⁸¹; por. *batko* ‘pop, ojciec duchowny’¹⁸²; psł. **bata*, *batja*, kóre można porównać ze stind. *pita* ‘ojciec’, łac. *pater*, gr. *πατήρ* ‘ts.’¹⁸³;

brechaty ‘kłamać’: „Et *breszysz* (znaczy kłamiesz) *batku*”¹⁸⁴; ukr. *брехати* ‘говорити неправду’¹⁸⁵; por. *brechać*, *brechtać*, *brzechać*, *breszczeć*, *brzechtać*, *brzechotać* ‘kłamać, czekać jak pies’¹⁸⁶; *brechać*, *brzechać* ‘pleść, łąać’¹⁸⁷; być może pochodzi z psł. **brexati* (**breksati*) ‘łajać; kaszleć’¹⁸⁸;

czerewyky ‘trzewiki’, ‘buty sznurowane’: „*czerewyki* (trzewiki) z życzkowemi kokardami”¹⁸⁹; ukr. *черевики* ‘вид невисокого взуття, перев. на шнурках або гудзиках’¹⁹⁰; psł. **červikъ* pochodne od **červ(jъ)*, ukr. *чревний* ‘brzuszny’ utworzone od **červo* ‘brzuch’ (początkowo wyrabiane z cienkiej skóry zdjętej z brzucha zwierzęcia)¹⁹¹;

horyłka ‘wódka’: „Jeszcze jak *horyłkę* dają trzy razy na dzień”¹⁹²; ukr. *горілка* ‘міцний алкогольний напій, що є сумішшю спирту, переважно з пшениці, ячменю та ін. зернових, і води у певній пропорції’¹⁹³, por. *horyłka* ‘wódka prosta, gorzałka’¹⁹⁴; powiązane z *gorimu* ‘palić’¹⁹⁵, pierwotnie ‘wódka palona’¹⁹⁶;

¹⁷⁹ ESUM, t. 1, 121.

¹⁸⁰ WCH, 180.

¹⁸¹ SUM, t. 1, 113.

¹⁸² SJPKarł, t. 1, 105.

¹⁸³ ESUM, t. 1, 152.

¹⁸⁴ WCH, 181.

¹⁸⁵ SUM, t. 1, 233.

¹⁸⁶ SJPKarł, t. 1, 203.

¹⁸⁷ SJPDor, t. 1, 655.

¹⁸⁸ ESUM, t. 1, 253–254.

¹⁸⁹ WCH, 180.

¹⁹⁰ SUM, t. 11, 302.

¹⁹¹ ESUM, t. 6, 300.

¹⁹² DF, 172.

¹⁹³ SUM, t. 2, 130.

¹⁹⁴ SJPKarł, t. 2, 56.

¹⁹⁵ ESUM, t. 1, 566.

¹⁹⁶ SEJPBor, 172–173.

hroszy ‘pieniądze’: „już mu *hroszy* (pieniędzy) zabrakło”¹⁹⁷; ukr. *зрóши* ‘металеві й паперові знаки, що є мірою вартості закупівлі та продажу’¹⁹⁸; por. *hrosz* ‘grosz’¹⁹⁹;

mołodyca ‘młoda kobieta’: „był [...] przy ślubie parobków i mołodyc”²⁰⁰; ukr. *молоди́ця* ‘молода заміжня жінка; молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка’²⁰¹; por. *mołodyca* / *mołodycia* ‘młoda kobieta’²⁰²; *mołodyca* ‘młoda kobieta, szczególnie młoda mężatka (o Ukraince, Białorusince)’²⁰³;

postoly ‘łapcie z łyka’: „zawiniątko [...] składające się z dwóch koszul, nowój sukmany i pary *postolów*”²⁰⁴; ukr. *постолі́*, l. poj. *пості́л*, inaczej *лича́к* ‘плетене з лыка або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив’язуючи до ноги мотузками’²⁰⁵; por. *postol*, w. l.mn. ‘chodaki, łapcie z kory, łyka lub ze skóry, kurpie’²⁰⁶; ‘rodzaj obuwia noszonego przez wieśniaków nadbużańskich; łapcie z kory, łyka lub ze skóry, przywiązywane do nogi sznurkiem’²⁰⁷; psł. *postolъ* (**podtolom*) utworzone z podstawy **pod* ‘noga’ i *tolъ* ‘podeszwa’²⁰⁸;

prażnik / *prażnik*²⁰⁹ ‘święto; odpust’: „W cerkwi Spasowskiej był *prażnik*”²¹⁰; „latem peregrynowała po dworach i po *prażnikach*”²¹¹; ukr. *празник* ‘свято’²¹²; por. *praznyk*, *prazdnik*, *prażnik*, *prażnik* ‘kiermasz z niemieckiego jest; P. zaś jest prawdziwe słowiańskie od prażmów, które na ofiarę noszono, albo raczej od próżnowania, że s. w święto nie robi’²¹³; *prażnik* ‘święto, odpust’²¹⁴; zapożyczenie z scs., pochodzące od przymiotnika w wyrażeniu *празьднъ дьнь* ‘święto’; dosłownie ‘próżny (czyli wolny od pracy) dzień’²¹⁵; ‘dzień próżny, tj. nieroboczy’²¹⁶;

¹⁹⁷ PzP, cz. 2, 2.

¹⁹⁸ SUM, t. 2, 177.

¹⁹⁹ SJPKarł, t. 2, 58.

²⁰⁰ D, 64.

²⁰¹ SUM, t. 4, 787.

²⁰² SJPKarł, t. 2, 1033.

²⁰³ SJPDor, t. 4, 808–809.

²⁰⁴ DF, 172.

²⁰⁵ SUM, t. 8, 377; t. 4, 501.

²⁰⁶ SJPKarł, t. 4, 766.

²⁰⁷ SJPDor, t. 6, 1142.

²⁰⁸ ESUM, t. 4, 537–538.

²⁰⁹ W analizowanych obrazkach odnotowujemy wersję zapisu *prażnik* (PzP) i *prażnik* (M).

²¹⁰ PzP, cz. 1, 1.

²¹¹ M, 133.

²¹² SUM, t. 7, 512.

²¹³ SJPKarł, t. 4, 987.

²¹⁴ SJPDor, t. 6, 1143.

²¹⁵ ESUM, t. 4, 553–554.

²¹⁶ SEJPBr, 436.

szponka ‘spinka’: „A Jewce toj Leśniczuk kupił dwa pierścionki i *szponkę*”²¹⁷; ukr. *шпóнка* ‘запонка’²¹⁸; por. *szponka* ‘spinka u koszuli’, ‘haftka’²¹⁹; pokrewne ze *спона* ‘sprzączka’, od *спинати* ‘łączyć, jednoczyć’²²⁰.

W analizowanych utworach odnotowujemy także liczne wyrazy o pochodzeniu wschodniosłowiańskim, w tym ukrainizmy, których autor nie sygnalizuje graficznie; można przypuszczać, iż w porównaniu z poprzednio omówioną grupą leksemów wyrazy te nie mają dla pisarza znamion obcego wobec polszczyzny pochodzenia. Leksemy te, o szerszym niż Podlasie zasięgu, znane są polszczyźnie ogólnej; wszystkie te wyrazy rejestruje *Słownik warszawski*, niektóre odnotowują słowniki ogólne współczesnego języka polskiego i inne studia wyrazowe, zwłaszcza z zakresu leksyki gwarowej. Wybrane leksemy przedstawiam w porządku alfabetycznym:

bodiak / *bodjak* ‘oset’: „szukała pożywienia w gęstym chwaście łopianu, *bodiaków*”²²¹; ukr. *бодяк, будяк* ‘колюча трав’яниста рослина-бур’ян’²²²; por. *bodak, bodlak, bodiak, bodziak, bodzieniec* ‘kolec u roślin; roślina koląca, pełna kolców’²²³; *bodiak* ‘in. bodziak; Carduus; roślina stepowa z rodziny złożonych (Compositae) o kolczastych liściach i łodygach’²²⁴; psł. **bodakъ* pochodne od **bodti* / *bosti* ‘kłuć’²²⁵;

bohomasz ‘malowidło o tematyce religijnej’: „kilka bohomaszów z odpustu na ścianach”²²⁶; ukr. *богомáз* 1. ‘той, хто малює ікони, іконописець’; 2. ‘поганий художник’; 3. ‘ікона, намальована малярем-іконописцем’²²⁷; por. *Bohomaz* 1. ‘nędzny malarz’; 2. ‘liche malowidło’²²⁸; ‘zły, nieumiejętnie namalowany obraz; kicz’²²⁹; ‘obraz bez większej wartości artystycznej, źle namalowany; kicz’²³⁰;

²¹⁷ Pzp, cz. 1, 3.

²¹⁸ SUM, t. 11, 525.

²¹⁹ SJPKarł, t. 6, 659.

²²⁰ ESUM, t. 6, 465.

²²¹ M, 122.

²²² SUM, t. 1, 249.

²²³ SJPKarł, t.1, 1813.

²²⁴ SJPDor, t. 1, 588. Dorota Krystyna Rembiszewska i Janusz Siatkowski zwracają uwagę na różnicowanie semantyczne leksemów *bodak, bodiak, bodziak*: w taksonomii ludowej mogą oznaczać zarówno *Carduus* ‘oset’, jak i *Cirsium* ‘ostrożeń’, *Onopordum* ‘popłoch’ i inne kłujące rośliny; vide: *Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie. Studia wyrazowe* (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2018), 65–66.

²²⁵ ESUM, t. 1, 280.

²²⁶ WCH, 178.

²²⁷ SUM, t. 1, 209.

²²⁸ SJPKarł, t. 2, 185.

²²⁹ SJPDor, t. 1, 596.

²³⁰ NSJP, 40.

hulanka ‘huczna zabawa’: „wiek ciężkiej pracy, przeplatany tylko niekiedy hulanką w karczmie”²³¹; ukr. *гулянка* ‘веселе, з розвагами, танцями і т. ін. проведення часу’²³²; por. *hulanka, hulatyka, hulka, hulanda, hulaczka, hulszyk* 1. ‘hulanie, zabawa huczna, luszyk, birbantka’; 2. ‘wesele, odpust’²³³; *hulanka* ‘huczna, swawolna zabawa, połączona często z pijatyką; hulatyka’²³⁴; ‘brak jednoznacznego wyjaśnienia pochodzenia słowa; wyprowadza się od wykrzyknika *гуля*, a także od podstawy *гул*’²³⁵; psł. dial. **gul’ati* ‘igrać, tańczyć, śpiewać, bawić się, weselić się, szaleć’ prawdopodobnie oparte na pie. pierwiastku pochodzenia dźwiękonaśladowczego **gou(ə)* ‘krzyczeć, wrzeszczeć, wołać’²³⁶;

kaletka ‘woreczek na pieniądze noszony przy pasie’: „przepasany na koszuli pasem z kaletką”²³⁷; ukr. *калітка* ‘торбина для грошей; гаманець’²³⁸; por. *kaleta, kalita, kaletka* ‘sakwy, mieszek skórzany (szczeg. na pieniądze), zwykle uwiązany u pasa, torba; woreczek do pieniędzy, portmonetka’²³⁹; *kaleta, kaletka* ‘skórzana torba, woreczek na pieniądze lub drobiazgi, noszony dawniej zwykle przy pasie; sakwa’²⁴⁰; ‘zapożyczenie z języków turkijskich: tat., kaz., ałt. *Калма* ‘kiesz, skórzany woreczek, portfel’; tur. *kalita, halita, kalta* ‘ts.’²⁴¹;

kum ‘ojciec chrzestny w stosunku do matki chrzestnej i rodziców dziecka lub ojciec dziecka w stosunku do jego rodziców chrzestnych’: „odróżniał się młody Iwanko, syn kumów”²⁴²; ukr. *кум* ‘хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері’²⁴³; por. *kum, kmotr, kumotr, kumoter, kumal, kumul, kumos, kmoter, komotr* ‘ojciec chrzestny w stosunku do matki chrzestnej i do rodziców dziecka’²⁴⁴; *kum* ‘ojciec chrzestny w stosunku do matki chrzestnej i do rodziców dziecka lub ojciec dziecka w stosunku do jego rodziców chrzestnych’²⁴⁵; pldsl. **kuma* ‘matka chrzestna’, ekspresywne skrócone

²³¹ WCH, 173. Zob. NSJP, 123; ISJP, t. 1, 516.

²³² SUM, t. 2, 191.

²³³ SJPKarł, t. 2, 62.

²³⁴ SJPDor, t. 3, 119.

²³⁵ ESUM, t. 1, 617.

²³⁶ SEJPBor, 196.

²³⁷ DF, 172.

²³⁸ SUM, t. 4, 77.

²³⁹ SJPKarł, t. 2, 208–209.

²⁴⁰ SJPDor, t. 3, 476.

²⁴¹ ESUM, t. 2, 351.

²⁴² M, 133.

²⁴³ SUM, t. 4, 396.

²⁴⁴ SJPKarł, t. 2, 629.

²⁴⁵ SJPDor, t. 3, 1285.

zdrobnienie od łac. lud. bałkańskiego *cómmetra* / *cómmater* ‘matka chrzestna’ (dosłownie ‘współmatka’), do którego dotworzono postać rodzaju męskiego *kumъ*²⁴⁶;

kuma ‘matka chrzestna w stosunku do ojca chrzestnego i do rodziców dziecka lub matka dziecka w stosunku do jego rodziców chrzestnych’: „jedyna za swatkę, na kumę przy chrzcie”²⁴⁷; ukr. *кума́* ‘хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері’²⁴⁸; por. *kuma* ‘forma ż. od *kum*, *kmotra*’²⁴⁹; *kuma* ‘matka chrzestna w stosunku do ojca chrzestnego i do rodziców dziecka lub matka dziecka w stosunku do jego rodziców chrzestnych’²⁵⁰;

rozhowor ‘rozmowa, gawęda’: „zagłuszały te wesołe tuptania, śpiewy i rozhowory”²⁵¹; ukr. *розговір* ‘розмова’²⁵²; por. ‘rozmowa, pogadanka, gawęda, rezony’²⁵³; ‘rozmowa, gawęda; gwar’²⁵⁴;

siolo ‘wieś’: „w głębi rozsypane siolo Spasówka ze swemi chatami”²⁵⁵; ukr. *село́* ‘населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються перев. обробітком землі’²⁵⁶; por. *siolo*, *sielo* ‘wieś, wioska’²⁵⁷; *siolo* ‘wieś; osiedle wiejskie’²⁵⁸; psł. **sedlo* związane z **sědēti* ‘siedzieć’, por. pol. *siodło*²⁵⁹;

tuman 1. ‘kłąb kurzu unoszący się w powietrzu’: „ujrzeli tuman kurzawy, którą wiatr kręcił i niósł drogą wprost na nich”²⁶⁰; ukr. *туман* ‘хмара завислого в повітрі пилу, диму або інших твердих часточок’²⁶¹; por. *tuman* ‘kłąb kurzu, kłęby pyłu, obłok, kurzawa’²⁶²; ‘kłęby czegoś sypkiego, lotnego (pyłu, kurzu, śniegu itp.) unoszące się w powietrzu; skłębiona masa, chmura czego’²⁶³; *tuman* 2. ‘obłok mgły, opary’: „biała mgła, w fantastycznych wznosząca się

²⁴⁶ ESUM, t. 3, 138; SEJPBor, 273.

²⁴⁷ DF, 176.

²⁴⁸ SUM, t. 4, 397.

²⁴⁹ SJPKarł, t. 2, 629.

²⁵⁰ SJPDor, t. 3, 1285.

²⁵¹ PzP, cz. 3, 1.

²⁵² SUM, t. 8, s. 651.

²⁵³ SJPKarł, t. 5, 620.

²⁵⁴ SJPDor, t. 7, 1143.

²⁵⁵ PzP, cz. 1, 1.

²⁵⁶ SUM, t. 9, 119.

²⁵⁷ SJPKarł, t. 6, 117.

²⁵⁸ SJPDor, t. 8, 235.

²⁵⁹ SEJPBr, 491; ESUM, t. 5, 210; SEJPBor, 548.

²⁶⁰ PzP, cz. 2, 1.

²⁶¹ SUM, t. 10, 316.

²⁶² SJPKarł, t. 7, s. 167.

²⁶³ SJPDor, t. 9, 351.

tumanach”²⁶⁴; ukr. *туман* ‘скупчення найдрібніших крапель води або кристалів льоду, яке робить повітря непрозорим’²⁶⁵; por. *tuman* ‘mgła gęsta’²⁶⁶; *tuman* ‘gęsta mgła, obłok mgły, opary’²⁶⁷; zapożyczenie z języków turkij-skich: *tum(a-)* ‘owijać się, okutać się’²⁶⁸;

życzka ‘czerwona wstążeczka’: „ubiór jej składał się z białej koszuli z mnóstwem paciorków różnokolorowych i życzek czerwonych u szyi”²⁶⁹; ukr. *жівка* ‘червона шерстяна нитка; шерстяна або шовкова тасьма’²⁷⁰; por. *życzka* ‘wstążeczka, włóczka lub tasiemka czerwona, zawiązywana na szyję kobiet a. baranków’²⁷¹; *życzka* ‘czerwona wstążeczka lub tasiemka’²⁷²; ‘psł. **žica* pokrewne z lit. *gijá* ‘nitka’²⁷³.

Leon Kunicki – pisarz i rysownik – obie pasje połączył w obrazkach o tematyce wiejskiej. Jako baczny obserwator, spoglądający na XIX-wieczne realia nadbużańskiej wsi, uchwycił elementy, które odzwierciedlają charakterystyczne dla pogranicza współistnienie różnych etnosów, konfesji, języków. Z werystyczną dokładnością odtwarzał detale architektury cerkiewnej i chłopskich chat, dostrzegał odrębności ludowych strojów mieszkańców wsi, dokumentował obrzędy nadające wiejskiemu życiu koloryt. Z racji bezpośrednich kontaktów z włościanami poznał ich język i starał się go przybliżyć czytelnikom nieznanym realiów wsi pogranicza poprzez zabiegi stylizacyjne. Utwory Kunickiego zawierają szeroką dokumentację języka ówczesnych mieszkańców wsi podlaskiej wraz z ilustracjami takich właściwych pograniczu zjawisk, jak dwujęzyczność i przełączanie kodów językowych. Zróżnicowanie językowe opisywanego w utworach Kunickiego pogranicza zostało ukazane w nazewnictwie własnym (w szczególności w antroponimach) i apelatywnym (w zapożyczeniach wschodniosłowiańskich w polszczyźnie kresowej). Z wymienionych względów obrazki tego pisarza są cennym źródłem badań nad wielojęzycznością i wielokulturowością pogranicza.

²⁶⁴ DF, 173.

²⁶⁵ SUM, t. 10, 316.

²⁶⁶ SJPKarł, t. 7, 167.

²⁶⁷ SJPDor, t. 9, 351.

²⁶⁸ ESUM, t. 5, 675.

²⁶⁹ PzP, cz. 1, 2.

²⁷⁰ SUM, t. 2, 53.

²⁷¹ SJPKarł, t. 8, 730.

²⁷² SJPDor, t. 10, 1469.

²⁷³ ESUM, t. 2, 210.

Skróty konwencjonalne

alt.	– altajski
dial.	– dialektalny
gr.	– grecki
kaz.	– kazachski
lit.	– litewski
łac.	– łaciński
nwniem	– nowo-wysoko-niemiecki
pie.	– praindoeuropejski
pldsł.	– południowosłowiański
pol.	– polski
psł.	– prasłowiański
stind.	– staroindyjski
stwniem.	– staro-wysoko-niemiecki
tat.	– tatarski
ts.	– to samo
tur.	– turecki
ukr.	– ukraiński

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Kunicki, Leon. *Autobiografia*. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, zbiór autografów Cypriana Walewskiego, t. 5, rękopis 716.
- Kunicki, Leon. „Daniłko flis. Obrazek z obyczajów ludu okolic nadbużnych”. *Biblioteka Warszawska*, t. 1 (1851): 168–180.
- Kunicki, Leon. „Djak. Obrazek”. W: Leon Kunicki. *Krajowe obrazki i zarysy*, 53–89. Warszawa: Nakładem księgarni pod firmą Zawadzkiego i Węckiego, 1852.
- Kunicki, Leon. „Wasilowa chata. Obrazek z obyczajów okolic nadbużnych”. *Biblioteka Warszawska*, t. 1 (1852): 178–183.
- Kunicki, Leon. „Maryśka. Obrazek znad Buga”. W: Leon Kunicki. *Nadbużne obrazy i powiastki*, t. 3, 119–173. Warszawa: Nakładem Aleksandra Nowoleckiego, 1857.
- Kunicki, Leon. „Powrót z prązniku. Obrazek ludowy”. *Gazeta Codzienna*, cz. 1, nr 218 (1857): 1–3; cz. 2, nr 219 (1857): 1–3; cz. 3, nr 220 (1857): 1–3; cz. 4, nr 221 (1857): 1.
- Kunicki, Leon. „Stary rybak. Obrazek”. W: Leon Kunicki. *Nadbużne obrazy i powiastki*, t. 3, 175–219. Warszawa: Nakładem Aleksandra Nowoleckiego, 1857.
- Kunicki, Leon. *Zarysy znad Bugu*. Red. Małgorzata Podlewska-Bem. Oprac. Izabela M. Jabłońska. Warszawa–Włodawa: Narodowe Centrum Kultury–Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2012.
- Kunicki, Leon. *Iwanko*. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia, 2019.

SŁOWNIKI I ENCYKLOPEDIE

- Abrahamowicz, Zygmunt, i Emanuel Rostworowski, red. *Polski słownik biograficzny*. T. 16. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1971.
- ESUM – Mel’nychuk, Oleksandr ta in., red. *Etymolohichnyy slovnyk ukrayins’koyi movy*. T. 1–6. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012 [Мельничук, Олександр та ін., ред. *Етимологічний словник української мови*. Т. 1–6. Київ: Наукова думка, 1982–2012].
- Gardziński, Zygmunt, Maria Antonowicz-Zwierzyńska i in., red. *Encyklopedia Chelma*. T. 1: *Ludzie*, cz. 2. Lublin: Wydawnictwo Gaudium, 2013.
- Gazda, Grzegorz, red. *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
- ISJP – Bańko, Mirosław, red. *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Krzyżanowski, Julian, i Czesław Hernas, red. *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*. T. 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- NSJP – Dunaj, Bogusław, red. *Nowy słownik języka polskiego*. Kalisz: Martel, 2007.
- SEJPBor – Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- SEJPBr – Brückner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1985.
- SJPDor – Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–12. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958–1969.
- SJPKarł – Karłowicz, Jan, Adam A. Kryński i Władysław Niedźwiedzki, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa, 1900–1927.
- SUM – Bilodid, Ivan, red. *Slovnyk ukrayins’koyi movy*. T. 1–11, Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 [Білодід, Іван, ред. *Словник української мови*. Т. 1–11, Київ: Наукова думка, 1970–1980].
- Trjuniak, Ivan. *Slovnyk ukrayins’kykh imen*. Kyiv: Vydavnytstvo „Dovira”, 2005 [Трійняк, Іван. *Словник українських імен*. Київ: Видавництво „Довіра”, 2005].
- Zgólkowa, Halina, red. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 30. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2001.

LITERATURA

- Babiński, Grzegorz. „Pogranicze etniczne, pogranicze kulturowe, peryferie. Szkic wstępny problematyki”. W: *Pogranicze. Studia Społeczne*. T. 4, red. Andrzej Sadowski, 5–28. Białystok: Uniwersytet Warszawski – Filia w Białymstoku, 1994.
- Bachórz, Józef. *Poszukiwanie realizmu. Studium o polskich obrazkach prozą w okresie międzywojennym 1831–1863*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1972.
- Bartmiński, Jerzy. „O języku folkloru na pograniczu polsko-ukraińskim”. W: *Między Wschodem a Zachodem*. Cz. 4: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. Jerzy Bartmiński i Michał Łesiów, 141–153. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe, 1992.
- Bazewicz, Józef Michał, red. *Opis Królestwa Polskiego do Atlasu geograficznego ilustrowanego*. Warszawa: Wydawnictwo J.M. Bazewicza, 1907.
- Bednarczuk, Monika. „Zapomniany piewca Pobuża, rysownik i moralista – Leon Kunicki”. *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 16, nr 3 (2019): 51–55.

- Biolik, Maria. „Formy wschodniosłowiańskie imion męskich używane w dobrach ofiarowanych zakonowi kamedułów węgierskich 1668 roku”. *Acta Neofilologica* 2, nr 18 (2016): 5–16.
- Czyżewski, Feliks. „Kilka uwag o dwujęzyczności dziewiętnastowiecznych mieszkańców wsi nadbużańskich w twórczości Leona Kunickiego (na przykładzie powieści *Iwanko*)”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, nr 14 (2019): 36–46. <https://doi.org/10.24917/20831765.14.3>.
- Czyżewski, Feliks. „Literackie Horodno w powieści *Iwanko* Leona Kunickiego a Zbereże nad Bugiem. XIX-wieczny język mieszkańców wsi nadbużańskich”. *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 16, nr 3 (2019): 68–72.
- Czyżewski, Feliks. „Uwagi o dziewiętnastowiecznej składni (na przykładzie powieści *Iwanko* Leona Kunickiego)”. W: *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane profesor Alicji Pihan-Kijasowej*. T. 1, red. Tomasz Lisowski, Paulina Michalska-Górecka, Jolanta Migdał, Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk i Andrzej Sieradzki, 115–131. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2020.
- Czyżewski, Feliks, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek, red. *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*. Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022.
- Czyżewski, Feliks, i Stefan Warchoń. *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998.
- Dubisz, Stanisław. *Stylizacja gwarowa w polskiej prozie trzydziestolecia powojennego (nurt ludowy w latach 1945–1975)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Górny, Konrad. „Na Bugu we Włodawie. O kulturowej przestrzeni rzeki”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne* 40 (2012): 27–32.
- Jachimczuk, Mariusz i Agnieszka Dudek-Szumigaj. „Leon Kunicki: bibliografia podmiotowa i przedmiotowa”. W: *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek, 123–127. Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022.
- Jachimczuk Mariusz, i Agnieszka Dudek-Szumigaj. „«Wszystko, co dał nam dobrego, odnosi się do stron nadbużnych». Wizerunek Leona Kunickiego w prasie XIX-wiecznej”. W: *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj, Zbigniew W. Fronczek, 17–41. Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022.
- Kłoskowska, Antonina. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Kołbuk, Witold. „Wokół kwestii tożsamości narodowej unitów podlaskich”. *Studia Białorusinistyczne* 7 (2013): 11–24.
- Kostecka-Sadowa, Anna. *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 2015.
- Lewandowski, Jan. „Unia i unicy na Podlasiu w XIX i XX wieku”. W: *Leon Kunicki – pisarz Pobuża*, red. Feliks Czyżewski, Agnieszka Dudek-Szumigaj i Zbigniew W. Fronczek, 147–164. Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia–Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Włodawskiej, 2022.
- Łukasiewicz, Juliusz. „Zmiany kierunków szlaków handlowych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku”. *Przegląd Historyczny* 64, z. 4 (1973): 823–838.
- Olechnik, Marek. *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2019.

- Pihan-Kijasowa, Alicja. „Fabularne i językowe ewokanty rzeczywistości podlaskiej w powieści Leona Kunickiego *Iwanko* (1860)”. *Lublin. Kultura i Społeczeństwo* 17, nr 6 (2020): 88–93.
- Sajewicz, Michał. „Formy marytonimiczne utworzone od imienia męża w gwarach białostockich okolic Narewki na Białostocczyźnie w przeszłości i obecnie”. *Slavia Orientalis* 67, nr 2 (2018): 311–324.
- Wilkoń, Aleksander. „Problemy stylizacji językowej w literaturze”. *Przegląd Humanistyczny* 28, nr 3 (1984): 11–27.
- Wilkoń, Aleksander. *Język artystyczny. Studia i szkice*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, 1999.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Charkiewicz, Jarosław. *Chelmska Ikona Bogarodzicy*. Dostęp 9.07.2025. http://www.lublin.cerkiew.pl/ikony.php?id_n=9.
- K.G. *Nadanie Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego*. Rozmowa z prof. M. Kallasem. Dostęp 9.07.2025. <https://muzhp.pl/kalendarium/nadanie-ustawy-konstytucyjnej-krolestwa-polskiego>.